

О. І. Попова,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Бердянський державний педагогічний університет)

[poi2009bam@ukr.net](mailto:poi2009bam@ukr.net)

## ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАГІСТРІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

### Анотація

У статті зроблено спробу дати характеристику професійного спілкування вчителя початкової школи з учнями; розкрито його роль у становленні педагогічної майстерності. Особливу увагу зосереджено на проблемі формування професійного мовлення майбутнього педагога в умовах магістратури.

**Ключові слова:** професійне мовлення майбутнього вчителя початкової школи, професійне спілкування, магістри початкової освіти.

### Summary

In the article the author gives characteristics of professional communication of primary school teacher with pupils. There have been defined the role in becoming of pedagogical skills. Special attention is paid on the problem of forming of professional speech of future teachers in magistratures.

**Key words:** future teachers' professional speech, primary schools, professional communication, masters in primary education.

**Постановка проблеми.** Радикальні зміни в економічному, політичному, мовно-культурному житті нашої держави, світові процеси інформатизації й інтеграції значно збільшують запит на практико орієнтованих фахівців, підвищують вимоги до фундаментальних знань, багатофункціональних умінь і навичок.

Глобалізаційні впливи позначаються і на стані фахової підготовки майбутніх педагогів. Низький рівень грамотності, мовленнєвої культури, "ущербність" духовних потреб випускників шкіл вказує на необхідність пошуку нових методичних підходів до системи підготовки майбутніх учителів загалом і початкової школи зокрема. Лінгводидакти розмірковують над доцільністю розширення обсягу і функцій професійних компетенцій вчителя початкової школи, актуальними проблемами формування його культуромовної особистості. Серед основних вимог до фахової підготовки магістрів початкової освіти – готовність здійснювати повноцінне педагогічне спілкування для розв'язання різноманітних завдань.

На думку психологів, педагогічне спілкування є формою і засобом педагогічної діяльності, міжособистісних стосунків, таким чином зазначаючи його процесуальний та інструментальний характер. Так, В. Кан-Калік відводить взаємовідносинам у педагогічному процесі першочергове значення, оскільки на них будується «складна піраміда» навчання і виховання, встановлюється тісний взаємозв'язок між педагогом та учнями і формується їхньої особистості [7]. Такої ж думки дотримується й авторитетний психолог О. Леонт'єв, стверджуючи, що розв'язати різноманітні проблеми навчання вдасться за умови організації повноцінного спілкування вчителя з учнями [8].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Психологи стверджують, що вчитель початкової школи здійснює багатоаспектну комунікативну діяльність, тому навчання його основам професійного спілкування в системі фахової підготовки є одним з найважливіших завдань.

Не залишалися осторонь зазначеної вище проблеми і лінгвісти та лінгводидакти (Н. Бабич, С. Батракова, О. Біляєв, А. Коваль, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Г. Сагач, Л. Струганець та ін.), які намагалися визначити особливості вчительського

мовлення, що дозволять належним чином організувати різні види спілкування. Дисертаційні дослідження, присвячені формуванню вмінь цього процесу (Є. Бойко, І. Воробйова та ін.), а також результати анкетування магістрів факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв і молодих учителів початкової школи виявили недостатню готовність фахівців до професійного спілкування. Це створює перешкоди в налагодженні контактів з учнями, невміння побудувати мовленнєве спілкування, передати власне емоційне ставлення до висловленої думки тощо.

**Метою** статті є визначення теоретичних засад формування культури професійного спілкування майбутніх учителів початкової школи під час фахової підготовки в магістратурі та педагогічних умов, які забезпечать цей процес.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Професійно-педагогічне спілкування – це система (принципи, правила і прийоми) органічної соціально-психологічної взаємодії педагога з учнями, змістом якого є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів. Учитель виступає фасилітатором цього процесу, організовуючи та управляючи ним.

Для нашого дослідження важливо встановити психологічні особливості педагогічного спілкування. На думку О. Леонтьєва, це така мовленнєва взаємодія вчителя зі школярами в процесі навчання, яка створює найкращі умови для розвитку їхньої мотивації та творчого характеру навчальної діяльності, правильного формування особистості; забезпечить комфортний емоційний клімат навчання і максимальне використання особистісних якостей учителя [8].

У процесі педагогічної діяльності вчителів початкової школи доводиться виконувати різноманітні завдання, вибирати для цього методи взаємодії зі школярами, але перш ніж організувати її, він має створити комунікативне завдання. Як переконув В. Кан-Калік, воно є похідним стосовно педагогічного завдання, має допоміжний та інструментальний характер. Тому дуже важливо, щоб учитель, організовуючи конкретну педагогічну взаємодію, чітко уявляв способи його комунікативної реалізації [7, с.17]. Практична реалізація вибраних методів педагогічної взаємодії здійснюється безпосередньо під час спілкування. Тому необхідно свідомо будувати цей процес у майбутній ситуації педагогічної діяльності. Не можна не погодитися з відомим ученим, що завдання можуть бути загальними і частковими, причому загальні комунікативні завдання можуть бути заздалегідь прогнозованими, хоча й потребують корекції щодо обставин спілкування й часткових комунікативних завдань.

Вивчення особливостей навчально-виховного процесу початкової школи дозволило констатувати, що частина її вчителів не усвідомлюють комунікативних завдань і не приділяють їм належної уваги. У результаті знижується ефективність і продуктивність спілкування зокрема та педагогічного процесу загалом.

Основні комунікативні завдання мовця визначив ще свого часу Цицерон, як “Що сказати? Де? Як?”, на основі яких виокремив якість мовця – доречність. Актуальними є вони і донині, оскільки якщо вчителі початкової школи завжди враховуватимуть сформульовані давнім філософом завдання, то досягнення і успіхи їх будуть незаперечними.

І. Зимня з позиції вчителя виділяє такі групи комунікативних завдань: передача інформації; актуальність інформації; спонування до дії (вербальної чи невербальної); висловлення учнем ставлення до вербального чи невербального спілкування [6, с. 340].

Варто зазначити, що досить часто вчителі нехтують значимістю комунікативних завдань, вважаючи, що достатньо знати теоретичний матеріал з дисциплін початкової

школи, методи навчання. В. Кан-Калик визначає такі стадії педагогічного процесу загалом і спілкування зокрема: розуміння задуму, його втілення, аналіз і оцінка й відповідно етапи педагогічного спілкування:

- моделювання педагогом спілкування з класом під час підготовки до уроку (прогностичний етап);
- організація безпосереднього спілкування з учнівським колективом;
- управління спілкуванням у педагогічному процесі;
- аналіз проведеного спілкування й моделювання нового [7, с. 27].

Ми погоджуємося з Л. Григорович, яка в складі педагогічного спілкування виділяє три компоненти: мотиваційний, когнітивний і поведінковий [3, с. 140]. Беручи такий поділ за основу, ми спробували подати структуру спілкування вчителя початкової школи і молодших школярів за такими стадіями:

1. Потреба в спілкуванні.
2. Орієнтування в умовах і ситуації спілкування.
3. Орієнтування в особистості школяра чи класу загалом.
4. Планування (як правило, несвідоме) теми, стилю спілкування, мовленнєвих фраз.
5. Реалізація спілкування.
6. Сприйняття й оцінка реакції співбесідника.
7. Корекція висловлювання, стилю спілкування.

Як бачимо, кожна з цих складових є певним етапом у структурі педагогічного спілкування вчителя початкової школи з учнями і, на нашу думку, застосування та врахування їх у процесі комунікації матиме позитивні результати.

На основі аналізу наукових джерел (психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних) та власного викладацького досвіду запропонували розглянути низку професійно важливих тем у курсі "Методика навчання у ВНЗ освітньої галузі "Мова і література" для магістрів спеціальності 013 Початкова освіта факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв. Вони сприятимуть удосконаленню вчительського мовлення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах магістратури, а саме тих умінь і навичок, які сприятимуть повноцінному спілкуванню з учнями.

На лекціях ми ще раз наголошуємо на тому, що професійне спілкування вчителя початкової школи з учнями – це багатоаспектне педагогічне явище, яке забезпечує результативний процес організації взаємодії та взаєморозуміння між учасниками його учасниками. Зміст і характер педагогічного спілкування вчителя початкової школи відрізняється високим рівнем довіри між суб'єктами взаємодії; динамічністю характеру стосунків; урахуванням вікової та індивідуальної диференціації у взаємовідносинах. Педагогічне спілкування впливає на стан і характер комунікації молодших школярів між собою та іншими однолітками і старшими.

Крім того, на нашу думку, майбутнім учителя початкової школи не завадить нагадати, що на ефективність педагогічного спілкування впливає врахування соціальної значущості педагогічної професії; актуальними потребами молодших школярів у спілкуванні, пов'язаними з їх віковими особливостями розвитку; потенційними можливостями навчальних дисциплін початкової школи, визначеними Державним стандартом початкової загальної освіти.

На практичних заняттях основну увагу зосереджуємо на формуванні в майбутніх учителів початкової школи вмінь, які забезпечать повноцінне професійне спілкування з учнями:

- на етапі моделювання комунікативної взаємодії педагога з учнями він має володіти такими вміннями: вибирати найбільш доцільний щодо класу загалом і кожного учня зокрема спосіб поведінки й спілкування, який підготував би молодших школярів до

сприйняття інформації; правильно планувати своє мовлення (тобто зміст самого повідомлення), добирати необхідні засоби для його корекції (тон, лексику тощо);

- на етапі організації безпосереднього спілкування з учнями початкової школи педагогові необхідні такі вміння: налаштовувати дітей на спілкування, привертати їхню увагу, інтерес до предмета, який вивчається; оптимально побудувати власне мовлення відповідно до психологічних особливостей молодших школярів;

- на етапі управління педагогічним спілкуванням педагог застосовує уміння: розподіляти і підтримувати увагу учасників взаємодії; цілеспрямовано підтримувати спілкування застосуванням елементів бесіди, риторичних питань;

- на етапі аналізу проведеної системи спілкування і моделювання подальшої комунікації вчителів потрібний комплекс таких умінь: аналізувати вчинки і мовленнєву поведінку молодших школярів; вносити необхідні корективи у процес взаємодії тощо.

Крім того, потенційними можливостями практичних занять із зазначеної вище фахової дисципліни для формування вмінь магістрів є:

- реалізація комунікативного підходу, а саме особистісно-орієнтованого навчання, яке передбачає толерантне ставлення до них, створення позитивного емоційного настрою; надання зразків мовленнєвої взаємодії учителя початкової школи та учнів; набуття досвіду мовленнєвого партнерства;

- організація занять з урахуванням прагматичного, когнітивного і педагогічного компонентів, які визначають зміст і характер комунікації, роботу з різними видами інформації;

- навчання техніці спілкування, яка базується на використанні слухання і виголошування (монологічна та діалогічна форми мовлення) текстів як засобу формування педагогічного спілкування майбутніх учителів початкової школи.

На практичних заняттях серед інших понять магістри поглиблюють свої знання про техніку спілкування, яка, на нашу думку, відіграє важливу роль в ефективності взаємодії вчителя початкової школи з учнями. Зокрема студенти визначають техніку спілкування як сукупність умінь, навичок, прийомів, які дозволяють управляти педагогічним процесом. Комплекс можна поділи на дві групи компонентів:

- ті, які пов'язані з умінням педагога керувати своєю поведінкою (мовлення, міміка, пантоміміка, вираження своїх емоцій, увага, спостережливість тощо);

- уміння впливати на особистість і колектив.

На практичних заняттях магістри мали змогу попрацювати над формуванням блоків техніки спілкування:

- звертання (нейтральне, ніжне, раціональне, жартівливе, абсурдне, суворе);

- ступінь причинності (ігнорування етикету, коректність, люб'язність, делікатність, тактовність);

- стиль поведінки (суто формальний, неформальний, простий);

- вираження почуттів (перебільшене, вільне, стримане);

- мовлення: а) дикція (коректна, вільна); б) діалогізація (симетрія у спілкуванні, асиметрія в бік учня, асиметрія в бік учителя); в) жестикуляція (помірна, надмірна, відчайдушна); г) мовлення (правильне, літературне, народне); р) стиль мовлення (науково-навчальний, лаконічний, патетичний, риторичний).

Контрольний зріз, а також анкетування магістрів під час практики дозволили визначити педагогічні умови, які забезпечать ефективність педагогічного спілкування з молодшими школярами:

- організаційне перетворення занять зі студентами з використанням методів і прийомів, спрямованих на зміну форм, змісту, характеру діяльності і спілкування учасників педагогічної взаємодії;